

Розділ 2. КУЛЬТУРА ТА СУСПІЛЬСТВО. КУЛЬТУРА ПРОФЕСІЙНИХ СФЕР ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 316.7

Д.М. Шевчук

КОНЦЕПЦІЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ І КУЛЬТУРНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ

Проблема культурної й національної ідентичності пов'язана із становленням та прагненням реалізації концепції мультикультуралізму, особливо в суспільствах, що характеризуються культурним чи національним різноматтям. Проблема утвердження полікультурності спільнот стосується також визначення стратегії діяльності громадських та державних інституцій, торкаючись, таким чином, основ суспільства. Як пише Емі Гутман у вступі до есе Ч.Тейлора „Політика визнання”: „...Важко, однак, відшукати в наш час будь-яке демократичне суспільство або суспільство, що стоїть на шляху демократизації, де б не відбувалася значна суперечка стосовно питання, чи мусять громадські установи визнавати більшою мірою, ніж вони це роблять зараз, ідентичності національних та соціальних меншин, які мають свою культуру, але позбавлені можливостей її зберігати та розвивати (disadvantaged), і якщо так, то яким саме має бути це визнання” [6; 9]. Значною мірою, ці дискусії загострюються у зв'язку з процесами глобалізації, елементами якої є іміграційні потоки та тісні міжкультурні контакти.

Вирішення проблеми мультикультуралізму стосується також України, культурна ситуація в якій зумовлює необхідність діалогу між представниками різних національностей. Українське суспільство часто характеризується як полікультурне, тобто таке суспільство, яке „...складається в культурному сенсі з багатьох культур, що постійно взаємодіють між собою, взаємозбагачують одна одну, переплітаються між собою, зберігаючи при цьому свої культурні, мовні, історичні, психологічні особливості, що впливає на ідентифікацію особистості” [1]. Таким чином, аналіз полікультурної ситуації в Україні зумовлює необхідність враховувати сучасні дискусії щодо мультикультуралізму.

Мультикультуралізм можна розглядати як продукт постмодерну, що несе ідею децентралізації, відсутності доміантних культурних та ціннісних систем. Постмодерн відкидає етноцентризм. Відтак, утверджується ідея культурного та соціального релятивізму, співмірності та різномаття систем. Крім того, руйнуються традиційні суспільні ієрархії, які взагалі не ставили проблему ідентичності та визнання. Як пише українська дослідниця М.Култаєва: „Мультикультурні реалії сучасного суспільного життя стають конститутивним моментом у становленні нового світопорядку, позбавленого жорстких ієрархічних структур, місіонерського розуміння добра і справедливості. Культурне розмаття і культура співіснування множинного сьогодні значною мірою визначають долю планетарного людства” [2].

Як феномен постмодерну, мультикультуралізм представляють як певну спробу модернізації постмодерну. „Мультикультуралізм являє собою *модернізацію постмодерну* в тому смислі, що, починаючи з постмодерністського твердження про цінність множинності, власне своїми практиками призводить до того, що множинність перестає бути рухомою та відкритою й перетворюється на зачинену, реєстровану множинність, таку, яка притаманна періоду модерну. Мультикультуралістська *модернізація постмодерну* постає як система дзеркал, в якій один-єдиний предмет (модерна соціокультурна форма) розсипається у множину тотожних йому предметів” [3]. Відтак, мультикультуралізм наділяють наступними характерними рисами: реверсивність, автореферентність та метапрескриптивність. Реверсивність можна пояснити як прагнення до встановлення онтологічної симетрії між модерною та постмодерною плюральністю, яка однак на практиці виявляється асиметрією та унеможлиблює зворотний рух від замкнутої у собі модерної множинності до гетерогенної плюральності постмодерну. Наступна

риса мультикультуралізму автореферентність дає можливість стверджувати легітимація мультикультуралістської претензії на позицію метапрескрипції в царині міжгрупових відносин. Нарешті, метапрескриптивність дає можливість мультикультуралізові бути останньою метапрескрипцією [3].

Проблема ідентичності та визнання значною мірою тематизуються в сучасній культурній ситуації. На це вказує Ч.Тейлор, зауважуючи, що в більш ранні епохи загальне визнання вбудовувалося в соціально виведену ідентичність і тому воно було тісно пов'язане з категоріями, які кожен сприймав як належне. Сучасна ситуація в культурі тематизує та проблематизує ідентичність та визнання, оскільки вони не розуміються самозрозумілими: „Теперішня, внутрішньо виведена, особиста, самотня ідентичність не користується цим визнанням *a priori*. Вона має завоювати його в обмін на щось, і ця спроба може провалитися. Разом із сучасною добою прийшла не потреба у визнанні, а умови, за яких спроба бути визнаним може провалитися. Ось чому ця потреба зараз визнається вперше” [6; 37]. Інколи здається, що людина відкрила ідентичність, однак це не означає, що феномену ідентичності і визнання не були в попередні епохи, просто ці феномени актуалізуються і постають проблемою сучасності.

В Україні проблеми ідентичності та визнання значною мірою актуалізуються в епоху посткомунізму. Крах комуністичної ідеї культурного інтернаціоналізму та відродження національної ідентичності, небезпека загострення національних та культурних конфліктів на посткомуністичному просторі, а також численні приклади конфліктів такого ґатунку, зумовили необхідність шукати нової стратегії, яка б стала підґрунтям здійснення політики (соціальної та культурної) в умовах культурного, національного та соціального різномаяття.

Поняття мультикультуралізму має багато визначень. Особливої популярності мультикультуралізм набуває в середині 90-х років минулого століття. Основна ідея, яку несе собою концепція мультикультуралізму є ідея включення в життя соціуму груп і спільнот, які мають певні суттєві відмінності, без втрати ними власної ідентичності. Таким чином, мультикультуралізм перетворюється на певний соціальний проект. „Цей проект, – пише О.Ярош, – було покладено в основу політики „відмінності”, або „залучення”, яка була спрямована не тільки на збереження окремих культур, але й націлена на те, щоб ці культури трансформувалися самі, з метою активної участі у громадському і політичному житті. Причому, держава відмовляється від уніфікуючого концепту „громадянства” на користь координуючого, яке констатує рівність у залученні всіх груп до суспільства” [2].

В сучасній філософії існує ряд детально розроблених концепцій мультикультуралізму. Однією з найвідоміших є концепція мультикультуралізму згаданого вже Ч.Тейлора. Проект мультикультуралізму Ч.Тейлор аналізує через призму політики визнання. Власне обґрунтування останньої становить основний намір філософа. На початку есе під назвою „Політика визнання” Ч.Тейлор зауважує, що політика визнання є однією з рушійних сил, що стоять за націоналістськими рухами в політиці. Вимогу визнання висловлюють різні соціальні та культурні групи – національні меншини, прихильники фемінізму тощо. Проблему визнання філософ пов'язує із ідентичністю: „Суть тези про зв'язок між визнанням та ідентичністю полягає в тому, що наша ідентичність частково формується визнанням її або відсутністю такого визнання, а часто й *неправильним* визнанням, тому людині або групі людей може бути завдано справжньої шкоди, справжнього спотворення, – якщо люди або суспільство навколо них відзеркалюють їм їхнє обмежене, принижуюче або презирливе зображення. Невизнання або неправильне визнання може завдати шкоди, може бути формою пригнічення, ув'язнюючи людину в хибному, викривленому та звуженому способі буття” [6; 29]. Визнання, відтак, становить життєву потребу індивіда та певний фундамент ідентичності.

Політика визнання тісно пов'язана із проблемою автентичності. Це зумовлене тим, що від XVIII століття змінюється розуміння індивідуальної ідентичності. З'являється феномен індивідуалізованої ідентичності – „ідентичність, яка є виключно моєю, і яку я відкриваю в собі”. Поняття індивідуалізованої ідентичності постає у зв'язку з ідеалом автентичності. Останнє, у свою чергу, ставить вимогу бути чесним із собою: „Бути чесним із собою означає бути чесним із

своєю самобутністю, яка є чимось таким, що тільки я можу артикулювати й відкрити. Артикулюючи свою самобутність, я визначаю себе. Я реалізую потенціал, який є суто моїм. Саме на тлі такого розуміння існує сучасний ідеал автентичності, так само, як і мета самореалізації і ті форми самореалізації, в яких цей ідеал зазвичай виступає” [6; 34].

Для того, щоб пояснити тісний зв'язок між ідентичністю та визнанням, Ч.Тейлор звертається до становища людини в світі. Він зауважує, що визначальною рисою людського життя є її діалогічний характер. На думку філософа, відкриття власної ідентичності не означає, що людина перебуває в ізоляції. Ідентичність реалізується через діалог – частково внутрішній, частково зовнішній.

Твердження Ч.Тейлора про внутрішній і зовнішній діалог можемо пояснити, звернувшись до концепції двох типів комунікації в культурі, яку ми зустрічаємо в працях Ю.Лотмана. Він зауважує, що в системі культури можемо зустріти дві моделі комунікації „Я – Він” та „Я – Я”. Обидві ці моделі складають єдиний механізм комунікації [4; 666-668].

Повертаючись до концепції мультикультуралізму Ч.Тейлора, зауважимо в його праці твердження, що „...гене́за людського духу (mind) не є монологічною, вона не є чимось таким, що кожен досягає самостійно, вона є діалогічною” [6; 35]. Ідентичність особи завжди залежить від діалогічних стосунків з іншими: „Ми визначаємо нашу ідентичність завжди у діалозі, а іноді й у боротьбі з тими речами, які значущі інші хочуть у нас бачити. І навіть після того, як ми переростаємо декого з них – наприклад, наших батьків, – і вони зникають з нашого життя, розмова з ними продовжується всередині нас, поки ми живемо” [6; 35].

Концепція мультикультуралізму Ч.Тейлора звертає увагу також на проблеми формування громадянського суспільства, що надзвичайно актуальною є також для сучасної України. Як наголошує Р.Димерець, Ч.Тейлор у своїх працях акцентує увагу на тому, що ідентичність не можна уявити поза певним середовищем. А тому, „спосіб постановки Тейлором питання про ідентичність та можливість її існування треба розглядати в контексті питання про *громадянське суспільство* як про певну *форму* соціального середовища, а саме таку форму, в якій можливе здійснення індивідуальної свободи громадян держави” [2]. Саме певний простір соціальної свободи, забезпечення можливості її реалізації має стати контекстом, в рамках якого може бути здійснена політика визнання. При чому тут можемо спостерігати певну взаємозалежність – громадянське суспільство забезпечує реалізацію політики визнання, яка, у свою чергу, підтримує громадянське, демократичне суспільство. Емі Гутман, аналізуючи концепцію мультикультуралізму Ч.Тейлора, зауважує наступне: „...Громадське визнання нашої ідентичності вимагає політики, яка залишає нам простір для публічного визначення щодо тих аспектів нашої ідентичності, які ми дійсно або потенційно поділяємо з іншими громадянами. Суспільство, яке визнає індивідуальну ідентичність, буде виваженим, демократичним суспільством, тому що в ньому індивідуальна ідентичність частково конститується в колективних діалогах” [6; 13].

Незважаючи на спроби теоретиків мультикультуралізму показати ефективність даної концепції та можливість її практичної реалізації, мультикультуралізм сприймається як доволі суперечлива теорія і соціально-політичний проект. Виокремлюють ряд суттєвих проблем цієї концепції.

У сучасній філософії звертають увагу на певне обмеження придатності самого поняття мультикультуралізму: „термін мультикультуралізму використовується переважно в контексті ліберального суспільства для позначення внутрішніх для цього суспільства відмінностей – тих, що не скасовують єдиного нормативного порядку” [2]. Зауважується певна неспівмірність між значенням терміну „мультикультуралізм” та мультикультурною ситуацією в сучасному світі.

Одна з проблем мультикультуралізму, на яку вказують дослідники, є те, що він звертає увагу лише на зовнішні прояви насилля у ставленні до культури Іншого. Тим самим, як пише О.Ярош, використовуючи концепти з соціології П.Бурд'є, мультикультуралізм не враховує прихованих форм гегемонії, як, скажімо, „символічне насильство”. У ситуації нерівного розподілу символічного капіталу, різні соціальні та культурні групи не будуть мати можливостей участі в житті суспільства.

На нашу думку, цей момент яскраво демонструє ситуацію в Україні щодо дискусій запровадження російської як другої державної мови. Російська мова часто домінує в українському медійному просторі (який сьогодні має величезну маніпулятивну силу), а додавши до цього історичний контекст заборон і витіснення української мови в Російській імперії та Радянському союзі, маємо певний варіант ситуації нерівного розподілу символічного капіталу. У цій ситуації вимога визнання російської мови як другої державної є вимогою квазі-мультикультуралістською.

Важливою проблемою мультикультуралізму є й те, що він постає як надзвичайно неоднорідний дискурс. Неоднозначними залишаються також його оцінки. Одні дослідники стверджують, що мультикультуралізм є необхідною умовою і фундаментом гармонійного співжиття різних культур у рамках одного суспільства. Інші стверджують, що надмірне утвердження мультикультуралізму призведе до того, що культури втратять свою самобутність – ідея мультикультуралізму надбудовується над культурними особливостями і зтирає культурні відмінності. Ще інші будуть критикувати мультикультуралізм, проголошуючи його лише новою модернізованою формою расизму [7]. Неоднозначні оцінки мультикультуралізму також зумовлені твердженням, що він посилює культурний релятивізм. А тому, в своєму радикалізованому вираженні він може відкидати певні універсальні цінності (при цьому, як знаємо, основна засада етики, що за умови конфлікту між локальними, наприклад, національними та цінверсальними цінностями, перевагу надають універсальним).

Неоднорідність мультикультуралізму проявляється в тому, що можна виокремити декілька його версій. Російський дослідник В.Малахов, який здійснює послідовну критику мультикультуралізму, прагнучи довести неможливість вирішити проблему полікультурного суспільства за допомогою мультикультуралізму, виокремлює три форми цього дискурса: „моралістичну”, „постмодерністську” та „фундаменталістську” [5].

Представники першого типу мультикультуралізму – передусім представники соціальної сфери. Мультикультуралізм в даному випадку розуміється як мирне співіснування різних етнічних та релігійних спільнот, кожна з яких мислиться як носій особливої культури. Постмодерністська форма мультикультуралізму підтримується передусім інтелектуалами та науковими працівниками з університетів, а також мас-медіа. Ця форма звертає увагу на відмінності між різними спільнотами та групами, пропагуючи різномайття. Нарешті, третій тип мультикультуралізму – фундаменталістський – представляють лідери етнічних меншин, які пропонують повністю відкинути цінності і норми, що пропагують сучасні ліберальні суспільства [5].

На думку російського дослідника, основна проблема мультикультуралізму у тому, що цей дискурс культуралізує соціальне: „Мультикультуралісти виходять із наївного положення, що імігранти, що живуть у великих містах індустріально розвинутих країн, утворюють особливі етнічні і культурні групи, або „меншини”. Однак суперечності між мігрантами і місцевими жителями далеко не є за своїм змістом „етнічними” або „культурними”. Це передусім суперечності соціального характеру” [5]. Дане твердження вимагає аналізу з огляду на декілька засадничих моментів, які стосуються як загального характеру сучасного уявлення про культуру, так і осмислення ситуації на пострадянському просторі (якщо звернутися до культурної та соціальної ситуації в Україні).

Передусім щодо тези про „культуралізацію соціального” можемо звернути увагу на той факт, що в рамках сучасного розуміння культури, утверджується певна ідея культурного детермінізму. На зміну економічного детермінізму (який утверджувався, зокрема, в рамках марксизму) приходять уявлення про те, що саме культура визначає тип і характер економічних, політичних та соціальних відносин. А відтак, „культуралізація соціального” безперечно може нести загрозу „загублення” потреби вирішення соціальних потреб, але з іншого, – саме аналіз культурних підвалин і узгодження суперечностей на рівні культури, дозволяє часто вирішити ряд соціальних проблем.

З іншого боку, на посткомуністичному просторі (і не лише тут) дісно величезної ваги набувають соціальні проблеми. Вони постають актуальними і часто неможливість чи небажання вирішення цих проблем може прикриватися „культурними відмінностями” чи „полікультурністю”. Даний аспект проблеми надзвичайно актуальний для ситуації в Україні, в

якій як соціальні проблеми, так і полікультурні проблеми постають засобами маніпулятивних технологій політики. У певному сенсі на зміну культурному детермінізму, приходять квазі-політичний детермінізм.

Про можливість такого використання мультикультуралізму вказує той же В.Малахов. Він стверджує, що культуралізація соціального стає причиною етнізації політичного. В результаті цього конфлікту інтересів, соціальні конфлікти можуть інтерпретуватися як конфлікти походження.

Важливою проблемою відтак є те, що мультикультуралізм є особливим типом дискурса, який може виступати як ідеологія, а також і як спосіб організації соціальної реальності. В результаті цього він є інструментом соціальної мобілізації. Небезпека тут полягає в тому, що не є чітко усвідомленим джерело проблем. Мультикультуралізм як ідеологія може прикривати соціальні проблеми полікультурного суспільства.

Особливим чином проблеми, пов'язані із осмисленням ідей мультикультуралізму, загострюються в добу глобалізації, яка актуалізує проблему культурної ідентичності і збереження культурної самобутності. Часто можемо зустріти тривогу за власну культурну ідентичність, зумовлену своєрідною експансією глобальних продуктів та змістів. При цьому сучасні дослідники даної проблематики прагнуть довести необхідність утвердження мультикультурної ідентичності: „В умовах глобалізації, – пише І.Ушанова, – все більше значення набуває формування мультикультурної ідентичності. Культурна ідентичність може бути перепорою в процесі комунікації – і передусім тому, що в ній є певне обмеження, засноване на особливостях тієї чи іншої культури. Мультикультурна ідентичність повинна допомогти індивідові вийти за рамки своєї культури, не почувати себе чужим у нових культурних умовах” [7]. Подібні твердження слід однак, на нашу думку, сприймати обережно, оскільки така заміна культурної ідентичності на мультикультурну може зумовити кризу ідентичності. Культурна ідентичність має глибокі підвалини, що сягають колективного досвіду. Глобалізація значною мірою актуалізувала проблему ідентичності саме відкиданням цих стійких підвалин. Це й призвело до постійного пошуку сучасної людини своєї автентичної ідентичності. Людина постає як мозаїка ідентичностей і це становить її буттєву проблему. Мультикультурна ідентичність власне й може поставати саме такою „мозаїкою”.

Для формування культурної ідентичності в умовах глобалізації слід використати модернізаційний та діалогічний потенціал мультикультуралізму. У випадку української культури даний аспект є надзвичайно актуальним. Ситуація посткомунізму в Україні є, насправді, ситуацією премодернізму, на що вказує низка дослідників. А відтак, українська культура власне потребує модернізації постмодернізму / посткомунізму, в ситуацію якого потрапила. З іншого боку, вирішити проблему полікультурності українського суспільства можна саме через утвердження принципів діалогу, які стануть фундаментом для розвитку громадянського суспільства. Таким чином, поєднання цих двох аспектів – модернізації та діалогічності – дозволять вирішити проблему культурної ідентичності в Україні, протидіючи також негативному впливу глобалізації.

Загалом, як бачимо, мультикультуралізм становить досить актуальну концепцію, дискусії навколо якої відбуваються надзвичайно активно. Проблемою мультикультуралізму є його неоднозначність та певна невизначеність. Саме це й не дозволяє йому повною мірою бути ефективною стратегією вирішення проблеми співжиття різних культур та збереження їх ідентичності в полікультурних суспільствах. Разом із тим, мультикультуралізм дає чимало важливих інтуїцій, які можуть бути підвалиною для розробки таких стратегій – наприклад, діалог, модернізація постмодернізму та ін. Частково й культурна ситуація в Україні потребує запозичення з подібних ідей, що дозволить розробити програми, спрямовані на вирішення актуальних проблем, що постають перед полікультурним українським суспільством.

Джерельні приписи

1. Дрожжина С.В. Культурна політика як проблема сучасного соціокультурного процесу: автореф. дис.... канд. філософ. наук / С.В. Дрожжина. – Донецьк, 2004. – 17 с.
2. Концепція мультикультуралізму. – Київ: Стилос, 2005. – 144 с. / <http://philosophy.ua/ua/lib/books/research/?doc:int=187> (07.02.2009).

3. Кулікова Т.М. Мультикультуралізм: соціально-методологічний аспект: автореф. дис... канд. філософ. наук / Т.М. Кулікова. – Харків, 2006. – 18 с.
4. Лотман Ю. Семиосфера / Ю.Лотман. – М., 2000. – 704 с.
5. Малахов В. Культурный плюрализм versus мультикультуралізм / В.Малахов // Логос. – 2000. – № 5-6. – С. 4-8.
6. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і „політика визнання” / Ч.Тейлор. – К.: Альтерпрес, 2004. – 172 с.
7. Ушанова И.А. Глобализация и мультикультуралізм: пути развития / И.А. Ушанова // Вестник Новгородского государственного университета. – 2004. – № 27. – [http://admin.novsu.ac.ru/uni/vestnik.nsf\(09.03.2009\)](http://admin.novsu.ac.ru/uni/vestnik.nsf(09.03.2009)).

Резюме

Статтю присвячено осмисленню мультикультуралізму в аспекті проблем національної та культурної ідентичності. Автор розглядає дану проблематику у співвіднесенні із культурною ситуацією в сучасній Україні.

Ключові слова: ідентичність, мультикультуралізм, культурна ситуація, українська культура.

Summary

The article is devoted to analyzing of multiculturalism in aspect of problems of cultural and national identity. Author pays attention to these problems in connection to cultural situation in contemporary Ukraine.

Key words: identity, multiculturalism, cultural situation, Ukrainian culture.

УДК 351.85(477)

О.В. Кравченко

ДЕРЖАВНА КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: ДИСКУРС ВЛАДИ

Поширення поняття „культурна політика” в останні декілька десятиліть, свідчить про усвідомлення культурної ситуації у такому ж актуальному контексті, що й економічних або соціальних проблем, щодо яких поняття політика вживається вже звично. Доводиться зважати на те, що в Україні і в країнах Європи „культурна політика” сприймається, перед усім, як діяльність держави. За одним із методологічних документів ЮНЕСКО культурну політику пропонується розглядати як „комплекс операційних принципів, операційних та фінансових видів діяльності й процедур, які забезпечують основу дій держави у сфері культури [1].

Як і у більшості пострадянських суспільств, в Україні спостерігається поступовий дрейф офіційної риторики у бік лексичних стандартів міжнародних документів. Практична ж різниця полягає у різному способі сприйняття та реалізації функції культури і держави. Цій темі присвячені досить ґрунтовні дослідження вітчизняних аналітиків та вчених, зокрема: О.Батішевої, О.Буценко, О.Гриценко, С.Дрожжиної, В.Карлової, А.Леонової, В.Нікітіна, Н.Медведчука та ін. У той же час, помітна диспропорція у проблематиці дослідження культурної політики, зумовлена, у першу чергу, перспективами реформування відповідної сфери державного управління.

Враховуючи специфіку політико-економічних та соціально-культурних реалій сучасної України, на наш погляд, є потреба у концептуалізації суспільної практики, відповідної поняттю культурна політика у вітчизняному ментальному контексті.

Метою роботи є визначення теоретичних проблем реалізації державної культурної політики останніх 15 років – від часів прийняття „Основ законодавства про культуру”. Враховуючи мультидисциплінарний стан методології сучасної культурології, доцільним є врахування доробку дослідження цієї проблеми з позицій соціології, політології, державного